

VÍZIÓK ÉS A VALÓSÁG KÖZÖTT

Tomán László

Ha átlapozzuk a jugoszláviai magyar irodalom története legfontosabb forrásainak egyikét, Szenteleky Kornél leveleinek 1943-ban kiadott gyűjteményét, a legtöbbet emlegetett írók között találjuk Szirmai Károlyt. Szirmai közel négy évtizede irodalmunk kiemelkedő, tevékeny egyénisége. Szerepe nemcsak mint szerkesztő és szervezőé jelentős, hanem mint feledhetetlenül szép novellák szerzőjéé is. A *Kalanygya* szerkesztését az alapító-szerkesztő, Szenteleky halála után vette át, novellistaként azonban már régebben ismert és elismert. Szenteleky egy 1933-ban írt levelében így jellemzi Szirmait, a prózaírórt: „... Nagyon szép dolgokat tud írni, vannak tiszta, tökéletes írásai... Erősen hiszem, hogy könyvét (A *Ködben* című kötetről van szó. — T. L.) komolyan fogják értékelni, talán az ő könyve fogja a legelismerőbb kritikákat kapni.” Egy másik levelében pedig azt mondja: „Szirmai mégiscsak nagy érték nagy szegénységünkben.” S azóta — első könyve, a *Ködben* (1933) című novellás kötet után — három új elbeszéléskötete és egy regénye (*Katlanban*, 1958) jelent meg, s ezekkel bizonyította, hogy eredeti alkotó egyéniség, hangjával, meglátásaival, témakörével, hangulataival egyedül áll irodalmunkban.

Eddig még minden kötete — talán az egy *Már nem jön senki* (1960) kivételével — olyan kettősséget mutat témaválasztásban, az alakok megrajzolásában, kifejezésben, hogy a megoszlást Szirmai művészete döntő jellegzetességének tekinthetjük. Nézzük meg első könyvét! Olyan hátborzongató és szuggesztív írások mellett, mint a Medekné, a Veszteglő vonatok a sötétben, a Halottak látogatása stb., naturalista elbeszéléseket találunk (Köd, Ludvig), realista életképek (Vihar a Dunán, Staro sunce, Csigaházás emberek stb.) ritmikus prózával, prózaversekkel (A holló, Mesemondó stb.) váltakoznak. Olyan írások is

vannak itt, mint a Karambol, amelyben valóság és álom párhuzamosan halad. Megjelennek a szimbolikus írások, allegóriák is (ilyen az említett A holló, valamint az Elvándoról' az erdő). A második Szirmai-kötetben (*Viharban*, 1952), ez a kettősség továbbra is megtalálható. A „Hé, kocsmáros, italt adjál!”, A marionett-kert című víziós írások mellett a kritikai realizmus hagyományait követő Irodában, Állástalanul, Patkányok, aztán néhány szimbolikus írás (A fenyő, A rózsafa stb.) is megtalálható itt, más jellegű írásokon kívül. Harmadik kötete, a *Már nem jön senki*, mintha egy egészen új szakaszt jelentene Szirmai művében. Víziós írást, allegóriát itt egyáltalán nem találunk; írónkat ebben az időszakban, úgy tetszik, csupán a valóság bizonyos jelenségei érdekelték. Részben pszichológiai kérdéseket vet fel, alakjainak — néha beteges — lelkiállapotát kutatja (Ellenszenv, A titok, Többé már nem jön senki — ez beckett-i írás lehetett volna), részben pedig a társadalmi élet fonákságait s az ember gyarlóságát boncolgatja (Gertrudisz próbái, Kinek van igaza? stb.). Ebben a kötetben csupán két írás emlékeztet valamennyire Szirmai egykori látomásaira: A fenyegető hegyek, melyben, akárcsak a Karambolban, párhuzamosan jelenik meg valóság és álom, valamint a Levegőbe meredő lépcsők, amely a valóság pontos ábrázolásának ellenére bizonyos mértékben átcsap az irrealitásba. *Örvény* című kötetében (1962) ismét feltűnnek azok a jellegzetességek, amelyeket Szirmai írói pályájának elejétől megfigyelhettünk, s melyek igazi értékeit jelentették mindig is. Néhány kitűnő szimbolikus írás, elragadó látomások (A fekete város, A fekete kutya, Gyászmenet stb.), a realitásnak nevezhető írásokban felbukkanó irracionális elemek (A vizasztaló, Búcsú, Gyanúba fogva, Az elvesztett idő, Árnyék, Az elkerülhetetlen, A Csend utcában stb.) és az olyan kritikai-realista elbeszélések, mint a Posvány teljessé teszik a képet Szirmai Károly írásművészetének erről a szakaszáról.

Mindez Szirmai művének kettősségét bizonyítja, s valamennyire heterogénná teszi, mondhatnánk, megtöri. Voltaképpen két, állandóan egymás mellett haladó vonalat mutathatunk ki Szirmai műveiben, első elbeszéléseitől kezdve legújabb írásaiig: a realitásnak az ábrázolására való törekvés (ezt ugyancsak többféleképpen valósítja meg, s végigjárja a realizmus különféle stádiumait, s egy tényközlő, riportszerű modorig is eljut), valamint a látomásos írások, melyekkel a maga egyéni vízióit, álmait festi meg vagy egy életérzést szuggerál, egy egész külön világot teremt. Nem az a célunk, hogy Szirmai életművét két szélsőséges esetre egyszerűsítsük, még kevésbé, hogy témaszegénységét bizonyítgassuk, hisz, mint később látni fogjuk, Szirmait a témák, motívumok hatalmas gazdagsága jellemzi, hanem hogy írásait — bevalljuk: egészen egyéni szempontból — értékelhessük, különválaszthatassuk azokat az írásokat, melyeknek értékét nemcsak stiláris érettségük, kidolgozottságuk, hanem különösségük, témájuk, mélységük is meghatározza.

Kettőssége, látásmódjának és ábrázolásának ez a megoszlása végig húzódik egész irodalmi munkásságán. Vízióival egy elképzelt világba varázsol bennünket, realista írásainak célja a minél pontosabb ábrázolás, s ebben gyakran a legapróbb részletekig ragaszkodik a valóság-

hoz. Látszólag ellentmondás ez, valójában csak Szirmai alkotó egyéniségének két oldalát mutatja. Látomásos és realista írásaival egyaránt a maga világát fejezi ki: azt, ami benne van — egyéniségét, álmait, képzeletének szülötteit, vízióba öntött szorongásait, kétségbeejtő magányát, halálfélelmét, s azt, ami körülötte van — az embereket, a tájat, utcákat. S mindezt a maga világaként, a maga víziójaként adja, szubjektív szemszögből. Szubjektivitása nemcsak vízióiban nyilvánul meg, hanem realista írásaiban is; itt mindig olyan a témaválasztása, a jellemalakítás, a cselekmény bonyolítása, hogy megfeleljen szubjektív szándékának. Önmagát kifejezni, minél teljesebben, minél sokoldalúbban, s önmaga élményei révén egy átfogóbb világot: ez a cél tűnik fel Szirmai egész művében.

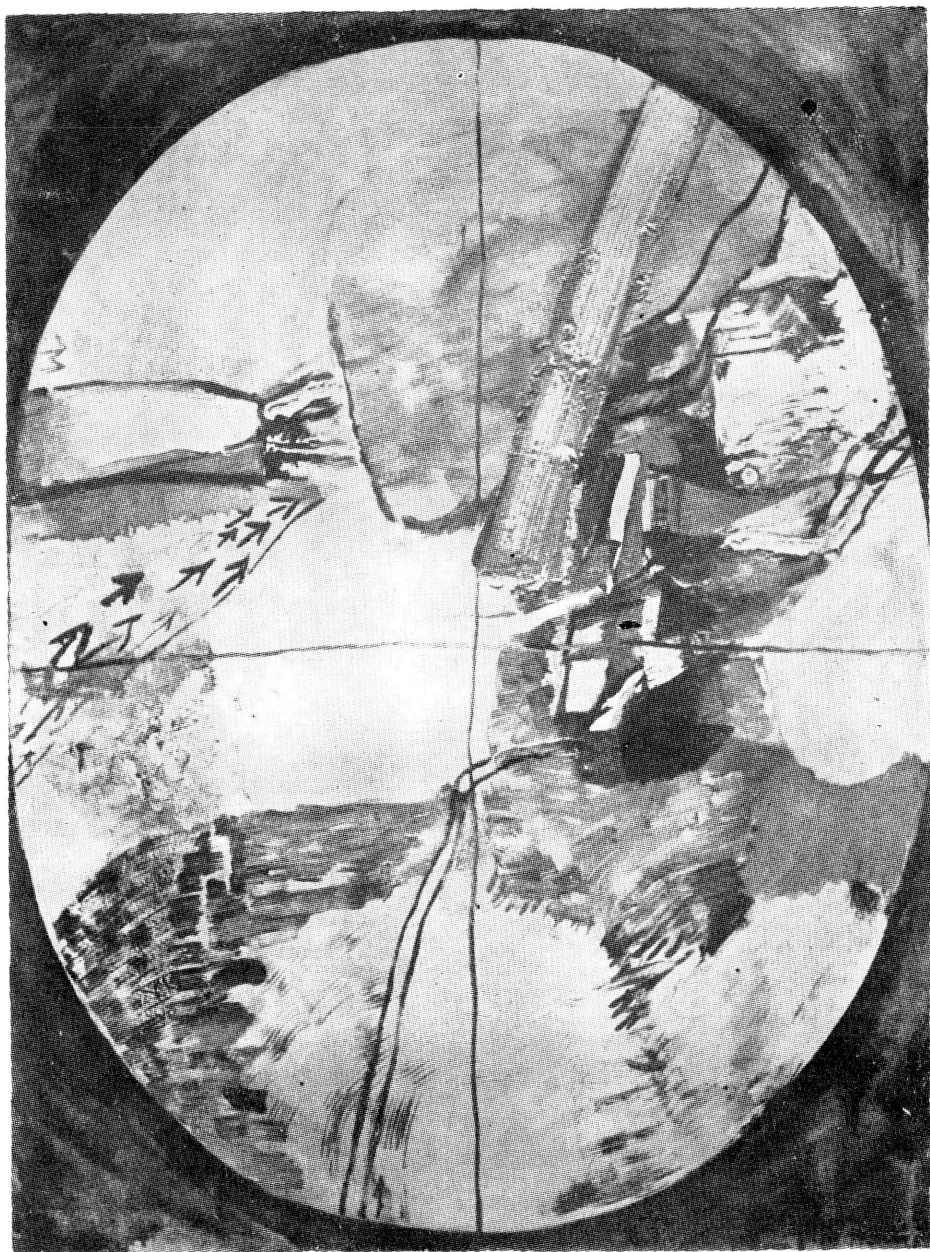
A víziók leginkább a múltat vagy egy képzeletbeli világot állítanak elénk. Van azonban Szirmainak egy rendkívül sikerült izgalmas írása, az Elmegyek apámhoz, a szélhez (1937-ből). Ez is vízió, de — a jövő képe. Elűt Szirmai minden látomásos írásától. Apokaliptikus víziót alkotott itt az író, szemmel láthatóan expresszionista hatás alatt, erővel, dinamikával, sőt optimizmussal, pedig ez nála ritkaság. Az írást Szirmai lendülettel alkotta, telítette, s ez az olvasóra is hat. Egyedülálló műve ez Szirmainak, s irodalmunkban is páratlan. Talán a science fiction műfajába sorolhatnánk, de humanizmusa, ábrázoló ereje, intenciói a magasabb rendű irodalomban biztosítják helyét.

Jellemző, hogy Szirmai témaválasztása legtöbbször eldönti egy-egy írásának értékét. Minél közelebb marad a valósághoz, minél nyersebben közli mondanivalóját, annál kevésbé sikerül az írás, annál erőtlenebb, s minél inkább transzponálja a témát, minél mélyebben nyúl bele az emberi lélekbe — egészen addig, ahol a valóság már az álommal, a látomással határos —, minél inkább szabadjára engedi képzeletét, annál izgalmasabb, erősebb, meggyőzőbb az alkotása.

Szirmai az érzések, indulatok, álmok és az emlékezés írója. Legrealisztikusabb írásaiban is ez a négy mozzanat az indító erő, ezek azok a tényezők, amelyek az olvasóban visszhangot keltenek.

A víziók érzelmi, indulati jellegét nem kell külön bizonygatnunk, ez természetükből következik. Szirmai realista írásai ugyancsak az érzésekre hatnak. Ebből a szempontból tipikus a Báze Bul (a *Viharban* című kötetben átdolgozva, A vén cipészmeister címmel jelent meg); de vegyük akár a realista A fényképet (1950-ből) vagy a Fabók Mihály legendáját, vagy az Éjjeli szállást: mindenütt azt tapasztaljuk, hogy Szirmai az érzések húrjain játszik, s ujjai nyomán gazdag regiszterű, széles skálájú muzsika szólal meg. Érzéseket kelt akkor is, amikor pompás halálvízióit alkotja („Hé, kocsmáros, italt adjál!”), akkor is, amikor szimbolikus költeményt ír prózában (A fekete kutya), amikor a mai élet jelenségeivel foglalkozik (Isten vele, Zorica), vagy amikor a múltba réved, s keresi az eltűnt napokat, éveket, arcokat, érzéseket, szenvedélyeket (Az emlékezet városában). Az ésszerű Szirmai műveiben átadja helyét az emocionálisnak, irracionálisnak. És ebben van az ereje, ebben van a különossége.

Csak néhány írásában adja közvetlenül az álmot (Karambol' Álom), s azok közelebb állnak a valósághoz, mint sok realista elbeszélése. Viszont nagyon sok írásával, habár szó sincs bennük álomról — s

STEN DUNÉR

Részlet a „Dinarai szvit”-ből

most nem a víziókról beszélünk —, olyan légkört, olyan helyzetet, viszonyokat teremt, hogy az egésztest méltán tekinthetjük álomnak, álomszerű állapotban érezzük magunkat, révületbe esünk. Reális eseményeket megfoghatatlan erők irányítanak, a történésnek, cselekedeteknek értelmében van valami irracionális, a belső viszonyok elvonatkoztatottak, a dolgoknak transzcendentális jellegük van.

Ha Szirmai elbeszéléseinek eredetét, keletkezését, ihletét kutatjuk, igen sok esetben azt találjuk, hogy anyagát emlékeiből meríti. Az emlékezés kifogyhatatlan tárháza témáinak. Akár reális, akár víziós írásait nézzük, nagyon sokban megleljük az emlékeknek a magvát, amiből témáját fejleszti. Reális témájú elbeszélései szinte kivétel nélkül személyes emlékekhez fűződnek. Nyilvánvaló, hogy az olyan írások, melyeknek cselekménye nagyvárosban történik, Szirmai fiatalkori élményeiből fakadnak; azok az írások pedig, melyeknek tárgya a mindennapi élet egy-egy jelensége: a család, az iroda, a kisváros eseményei — mind-mind az író személyes élményeit adják. Irreális elbeszélései, szimbolikus írásai, víziói ugyancsak emlékekből fakadnak, csak nem közvetlenül alakulnak irodalmi művé, hanem áttétellel, az irreális elemek felnagyításával, szimbólumok formálásával.

Különös előszeretettel eleveníti fel Szirmai azokat a helyeket, ahol egykor megfordult, s írja meg az olyan eseteket, melyeknek szemtanúja vagy részvevője volt. Vannak kedvelt utcái, városai, melyekbe — képzeletében — vissza-visszatér, s aztán egy különös történetet helyez el bennük. Emlékeiből meríti történeteinek színhelyét, szereplőit, képeit ugyancsak az emlékezés szálaiból szövi.

Szirmai Károly elbeszélésein motívumait több csoportba sorolhatjuk. Már kezdetben feltűnik műveiben az idegenség motívuma, az otthontól való elszakadás, idegenbe távozás, hontalanság (s ezzel kapcsolatban a hazatérés). Összefüggésben van ez Szirmai életével, fiatalkori és férfikori hányódásaival, a nagyvárosi étellel, utazásaival, azzal a világgal, amelybe beleszületett. Ezek az elemek jelennek meg *Köd*, *A holló* című írásaiban (*Ködben* című kötetében); az utóbbi különös szuggesztivitással beszél a hazáról, idegenségről, elszakadásról; a *Viharban* című kötet elbeszélései közül *Az idegen a hazatérésről* szól, *Az emlékezet városában* is ugyanazt a motívumot tartalmazza; egy álomszerű, rendkívül hatásos képben egészen új világot teremtett itt Szirmai, s ez az elbeszélés legjobb írásai közé tartozik. A *Már nem jön senki* című kötetben is találunk néhány írást az idegenség, illetve a hazatérés motívumával: *Ember a kerítésnél*, *Édes otthon*, *Bűntudat* (az idegenségérzet itt már komplexussá vált; *Örvény* című kötetében Szirmai *Az örökség* című elbeszélésben variálja az idegenség motívumát.

Köd című elbeszélésében az embervadászat motívumát találjuk; ez később *Örvény* című kötetében két elbeszélésben bukkan fel: *Az elkerülhetetlenben*, amely még egyéni vonatkozásban tárgyalja a kérdést, *Az éjszakák motorosai* című elbeszélésben azonban már történelmi távlatokat ad neki, s az emberiség rettenetes napjainak emlékét felidézve mutatja be az embervadászatot.

Néhány Szirmai-írásban találkozunk a szülők és testvérek meglátogatásának motívumával. *Halottak látogatása* című írásában, mely a

Ködben című kötetben jelent meg, bátyjával találkozik, ugyanabban a kötetben, *Az utolsó ház* című írásában szüleivel való találkozását írja meg, az *Örvényben* megjelent *Álom* című víziójában apjával és bátyjával találkozik. Szirmai előszeretettel foglalkozik a halállal, s ez külön motívumként is jelentkezik, szüleit és testvéreit azonban csakis a halál birodalmába vetítve találja meg. Különös írói magatartását bizonyítja, hogy itt a halottakkal nem mint holttestekkel találkozik, hanem halálukban is eleven embereknek látja őket, s ezzel teszi írásait még kísértetiesebbé. Mint egy szellemidézés, úgy hatnak ezek az elbeszélései; itt úgy beszél rég meghalt szüleivel, bátyjával, mint élő emberekkel.

Azokba az elbeszélésekbe, melyeknek fő motívuma az idegenség, elszakadás, Szirmai a magány elemeit is beleszövi. Vannak azonban olyan írásai, melyeknek központi témája a magány, írónk legjellegzetesebb érzéseinek, komplexusainak egyike. Némely írásában a magány csak mint egy teljes kép része jelenik meg (Mesemondó, Fenyegető hegyek), máshol pedig a magányt örökíti meg (Az esőcsináló ember, A fekete kutya), elbeszélést kerekítve, vagy szimbolikus prózaversben. A magány Szirmai domináns motívumai közé tartozik. Elhagyatottságot, az emberektől, a társadalomtól való elidegenedést, elszakadást jelent. Magánnyal foglalkozó írásai részben a magára hagyott ember lelkiállapotát ábrázolják, olyan emberét, aki valamilyen okból egyedül maradt, s nem tud társra találni, szinte elszakad az emberektől, érzi a társak hiányát, de nem tud újra bekapcsolódni a közösségbe, részben pedig mint hangulatot adja a világtól elvonult, csendbe, pusztá helyre menekült ember helyzetét.

Gyakran jelenik meg Szirmainak, a vándorlelkű írónak, örök utasnak az elbeszéléseiben az állomás; leggyakrabban kis, sárga épület ez, vagy egy távoli városnak absztrakcióba vesző állomásépülete. Az érkezés, indulás, utazás, vesztéglés gyakori elemei Szirmai írásainak, már csak azért is, mert céljainak egyike a mulandóság ábrázolása, a múlt pillanatok megörökítése. Az állomások leginkább hasonlítanak egymáshoz, de mindegyikükhöz egy különös történet fűződik. Az állomásról mindig elmennek a vonatok, az utasok, de az állomásépületek megmaradnak, mint a vidék, a mozdulatlanság, megállapodottság szimbólumai.

Szirmai legfontosabb, leggyakoribb motívumainak egyike a halál. Víziós és reális írásaiban, szimbolikus prózaverseiben és álmokképeiben egyaránt megjelenik. Néha mint reális tény, amely véget vet egy földi életnek (Illés, az amerikánus, 1936), máskor mint a mondanivaló kerete (*Az utolsó ház, Halottak látogatása*), vagy pedig megszemélyesítve („Hé, kocsmáros, italt adjál!”, 1933). Vannak írásai, melyekben a halál csupán mellékszereplő, vagy csak a természetes végső kibontakozást jelenti (Örvény), máshol azonban központi probléma, az író célja az elmúlás ábrázolása (*A marionett-kert, 1938, Gyászmenet, Bennötte a fű*). Egy egész kis antológiát lehetne összeállítani Szirmainak az olyan írásaiból, melyekben valamilyen formában megjelenik a halál, de sohasem mint hatalom, mint szörny, hanem csupán mint egyszerű szereplője a történetnek. Nem félelmetes, még akkor sem, ha — mint a „Hé, kocsmáros”-ban — megszemélyesítve állítja elénk

Szirmai, vagy amikor — mint a Vándorlások két darabjában — már nem is ezen a világon, hanem a halál birodalmában vagyunk. Kétség-telen, hogy Szirmai művének olyan fontos motívuma, mint a halál, rányomja bélyegét az író egész működésére, s még *Örvény* című kötetében megjelent új írásaiban is felbukkan, közvetve, mint Az örökségben, közvetlenül, mint A néma zuhatagban, csak sejtelemként, s az elmúlást hangsúlyozva (Benötte a fű), csupán a halál előérzetét keltve, árnyékát előrevetve (Az éjszakák motorosai), mint pszichológiai probléma (Halott táj), melyet összeköt az objektív valósággal, vagy pedig látomásként (Gyászmenet, Dögkeselyűk). Legújabb írásában, a néhány évtizeddel ezelőtt megálmodott és fölvázolt, de csak 1965-ben megírt Holtak szigetében maga a halál lép fel, nem kísértétként, nem is álmoképként, hanem a maga csontvázias valóságában, az enyészet pedig szinte tapinthatóan, anyagszerűen jelenik meg. A halálban találjuk meg Szirmai Károly alkotásainak nemcsak központi motívumát, hanem egy olyan tényezőt, amelytől az író nem tud szabadulni, amely minduntalan feltűnik, kísért, figyelmeztet.

Ennek a motívumnak a jelentőségét az is emeli, hogy irodalmunkban nagyon kevesen foglalkoznak vele. Íróink nem szívesen választják a halál témáját, még kevésbé szerepeltetik oly gyakran és olyan sokféle formában, mint Szirmai. Ez a szembenézés a halállal nem esztétikai kategória, de amikor megjelenik az elbeszélésekben, amikor egy-egy írás szerves részévé, s Szirmai egész művének jellegzetes, szembe-tűnő vonásává válik, már úgy kell tekintenünk, mint irodalmi értéket.

Valaki úgy vélhetné ezek után, hogy Szirmai csak a különösségek iránt érdeklődik, csupán a morbid témák vonzzák. Pedig őt a mindennapi élet, a valóság ezernyi apró, jellemző, avagy csak szürke jelensége, az élet derűs és sötét oldala, mosolyos és torz arca egyaránt érdekli. S persze a művész kezével válogat abban, amit az élet eléje állít, s ne feledjük, hogy Szirmai — halálvíziók költője, az elmúlás, az enyészet megörökítője, aki a halállal társalog — nyitott szemmel jár az életben, kíváncsian figyeli a lét minden megnyilvánulását.

Első kötetében már megtaláljuk a mindennapi élet eseménytengereiből merített mozzanatokot, néha kissé naturalisztikus színezetben is (Köd), néha egy nyugodt, epikus hangon (Staro sunce), az egyszerű, a mindennapok lényegét alkotó apróságok bemutatását (Csigaházias emberek, Báze Bul). Később szaporodnak az olyan írások, melyekben a mindennapok motívumait fogja meg. Itt vannak az öregkor problémái (Az özvegy, A nyugdíj, Rab madár), gyakran jelentkezik az irodai, hivatali élet témája (Fölmondás, Fabók Mihály legendája, Isten vele, Zorica, Irodában, Állástalanul stb.), melyekben — talán minden más elbeszélésénél jobban — érezni a valóság közelségét, a friss élményt, az anyag bizonyos nyersségét. Ide tartoznak a családi étellel foglalkozó elbeszélések is (Ellenszenv, Hiába, A fénykép, Vendégség közben, A gyümölcs, Ilonka stb.), melyeket Szirmai, mint a mindennapi élet többi motívumát, közvetlenül, kevésbé transzponálva adja. Ezeknek a motívumoknak egy részét pszichológiai szempontból közelíti meg (Ellenszenv, Hiába, Rab madár, Gyilkosság, Patkányok stb.), s talán épp az anyag eredete, forrása, az élmény közelsége miatt nem tudja megadni azt a mélységet, melyre szükség van, hogy a lelkiállá-

potokat teljes egészükben, átfogóan rajzolhassa meg, s gyakran marad a dolgok felszínén (Pánik, A fénykép, Ilonka stb.). Ez pedig sematikus ábrázolást eredményez, a valóság elemei feldolgozatlanok maradnak, a tényekhez való túlságos ragaszkodás megköti képzeletét, s nem tud elszakadni az olyan apróságoktól, amelyek csak gátolják egy mélyebb, közvetettebb, de éppen ezért irodalmibb kifejezés kialakulását.

Ehhez a motívumkörhöz kapcsolódik az emberi gyarlóság bemutatása Szirmai prózájában. Néhány írásában, főleg *Már nem jön senki* és *Örvény* című köteteiben, Szirmai az emberi hibák kíméletlen feltárójának, irgalmatlan ostorozójának bizonyul. Mintha a kritikai realizmus képviselőit követné, szinte élvezettel merül el az emberi bűnök mocsarában, s mutatja meg — egy minden apró hibát is leleplező tükörben — az emberek arcát. Gertrudisz próbái, Kinek van igaza?, Restiben, Posvány című elbeszéléseiben találjuk meg legkifejezettebben ezt a szándékát. Feltárni az emberi gyarlóságot, romlottságot, aljasságot, hogy megundorodjunk, elforduljunk, megváltozzunk. Szirmai persze nem didaktikus célzatú író, soha egy szóval sem utal a javulás útjaira, módjára, csak a hibák szinte mértéktelen felsorolásával, élveboncolással igyekszik tenni valamit a szerinte erkölcsi fertőbe hullott emberiségért. Ezek az írások természetesen nélkülöznek minden poétikus elemet, a legaszketikusabb stílussal, a rideg realizmus eszközeivel készültek, s biztosak lehetünk benne, hogy egyes írások alakjait megtalálhatjuk az élők sorában, esetleg — a temetőben. Csak a nevek és egyéb személyi adatok eltérőek. A hibák — emberiek, konkrétak, reálisak.

Régebben Szirmaival kapcsolatban Cholnoky Viktort, Poe-t, E.T.A. Hoffmannat emlegették, víziós írásain az ő hatásukat vélték felismerni; korai műveiben Gozsdu Elekkel tart némi rokonságot. Most egy másik kapcsolatra szeretnénk rámutatni, arra, amely Szirmai műveiben főleg az elmúlt évtizedben vált láthatóvá. Azokra az elbeszélésekre gondolunk, melyekben Szirmai az emberi egzisztencia veszélyeztettségéről, korunk emberének szorongásérzetéről vall. S ha azt mondtuk, hogy halálmotívumaival egyedülálló irodalmunkban, akkor hozzá kell tennünk: a szorongásmotívumokkal ugyancsak egyedül áll, csupán a fiatalok közül foglalkozik egy-kettő ezzel a problémával. Nyilvánvaló, hogy bizonyos Kafka-rokonságra — semmi esetre sem hatásra — gondolunk. A hatást a körülmények kizárják. Gyanúba fogva, Az elkérülhetetlen című elbeszéléseiben Szirmai olyan élményeket és érzéseket hoz felszínre, amelyek az ember léte veszélyeztettségének a következményei. Van bennük absztrahálás is, a környezet mindenütt elvont, a szereplők is, de ez csak fokozza a mű hatását. Az éjszakák motorosai és az Árnyék az ember életére törő titokzatos, sötét hatalmak, az embertelenség, az agresszió motívumait szólaltatják meg. A támadó itt ismeretlen és névtelen, s mi tudjuk, hogy Szirmai mire gondol, de ha nem tudnánk, még jobban becsülnénk ezeket az írásokat, mert utalásuk még általánosabb volna. A sárga állomás (1935) című elbeszélése, mely *Viharban* című kötetében jelent meg, háborzongató képe az örök elválásnak, szuggesztív erejű vízió. Itt éppen az általánosításnak a sikere figyelhető meg.

Szirmai elbeszéléseinek egyéb motívumai közül érdemes megemlítenünk az örökség motívumát, amely többször is visszatér (Az örökség, Kapisztrán András öröksége), a lelkiismereti problémák felvetését minden egyes kötetének igen sok darabjában, a félelmet, melyet ugyancsak megtalálhatunk legtöbb művében, s melynek egész írásokat is szentelt (Fenyegető hegyek), úgyhogy jellemző és fontos motívumának tarthatjuk.

Aki Szirmai elbeszéléseit olvassa, annak nem kerülheti el a figyelmét, hogy lépten-nyomon találkozik irracionális mozzanatokkal. Erre már utaltunk, de szeretnénk itt többet is mondani róla. Szirmai elbeszéléseinek világa — ha leszámítjuk azoknak az írásainak egy részét, melyekben a mindennapi élet jelenségeit nem eléggé transzponálja — egy elképzelt, a maga képére teremtett, semmire sem hasonlító világ. Itt érvényesek ugyan a valóság törvényei is, döntő szerepük mégiscsak e világ saját, máshol ismeretlen törvényeinek van. S ezek a törvények azok, amelyek Szirmai elbeszéléseinek irracionális alapját adják. Mert ebben a világban a lények — néha emberekre, néha kísérletekre hasonlítanak — sokszor eszelősek, átlépték már az értelem határát; itt halottakkal kell találkozunk, mert életünket, múltunkat halottak népesítik be, ott tartózkodnak házukban, szobáinkban, az üres székeken ülnek, mögöttünk jönnek az utcán, ránk várnak elhagyott házakban, temetők mélyén tivornyáznak; s ha nem halottak azok, akikkel együtt élünk, hanem a lét határán innen vannak, akkor is, ki tudja, nem törnek-e életünkre, nem hozzák-e hosszú, sötét vonatokon az iszony üzenetét. S ebből a világból nem lehet elmenekülni, itt kell maradnunk, szenvednünk, gyötrődnünk, hogy egy nap magunk is kísértetté, halottá váljunk, s meglátogassanak bennünket is az élők, vagy mi öhozzájuk kopogtassunk be a borzalmak éjszakáján. S még mielőtt áteveznénk a túlsó partra, ahol fű helyett fehér csontok borítják a földet, itt kell eltűnnünk, végigszenvednünk az élet kínjait. Örök bizonytalanságban, örök veszélyeztetettségben, félelemben. Ez a világ: kánpad, s a szabadulást csak a megsemmisülésben találhatjuk meg. Látszólag semmi irracionális, minden a legnagyobb rendben van, úgy, ahogy a lét megköveteli. De Szirmai nem tud belenyugodni a változtathatatlanba. Megpróbálja kijátszani az élet törvényeit, s ezt másképp nem lehet, csak az ész megkerülésével, tehát a lehetetlenre vállalkozik. Útja, melyről azt hiszi, hogy a megoldáshoz, a szabaduláshoz jut el rajta, rémek sorfalai között vezet a vereségig, összeomlásig, megsemmisülésig. Az irrealitás, melyet Szirmai írásaiban oly sokszor találunk, nem értelmetlen, hanem nagyon is ésszerű, misztikuma nem a tartalomban, hanem a megjelenítésben van, irracionális-musa nem az ész ellensége, hanem — reménytelen és eredménytelen bár — kísérlet az ész megmentésére. Szirmai Károly víziói az ember, az emberi ráció segélykiáltásai.

Amikor Szirmai az ember egzisztenciájáról szól, olyan helyzeteket teremt, amelyek az emberi lét bizonytalanságát sugalmazzák. Embe-reinek léte bizonytalan, tőlük független erők kezei között vannak. Néha csak magából a helyzetből adódik ez az érzés, máskor a szereplők lelkiállapotából vagy a halál fenyegető közelségéből ered. A bizonytalanság, mely olyannyira kilátástalanná tudja tenni az életet,

lépten-nyomon ott leselkedik: az irodában, amikor az alkalmazottak nem tudják, nem helyezik-e más munkahelyre, nem bocsátják-e el őket (Isten vele, Zorica), fizikai megsemmisülés fenyegető közelségében (Az éjszakák motorosai, Az elkerülhetetlen), kiútalan helyzetekben (A titok). Szirmai művészi teremtő ereje szemléletessé, hatásossá, élményszerűvé tudja tenni az ilyen állapotokat.

Szirmai rendkívüli módon érdeklik az emberi sorsok. Tekintsünk végig elbeszélésein, régieken és újakon, realistákon és víziósokon! Emberi életek és halálok impozáns sorát látjuk. Sorsok, tragédiák, katasztrófák vonulnak fel Szirmai könyveinek lapjain. Írónkat a végzet útjai izgatják. Néha csak egy-egy miniatűrben, felvillantva mutatja meg személyeit, néha végigkíséri őket életútjukon, csak hogy megtalálja sorsuk nyitját. Nem egy elbeszélése tulajdonképpen egy-egy regény magva (Gusztáv, Posvány, a gyártelepi elbeszélések), s csak regényben, a regény sokkal tágabb kereteiben, gazdagabb lehetőségei révén tudta volna érvényesíteni motívumait teljes egészükben. Így sajnós csak töredékeket kaptunk, képeket, mozaikkockákat, amelyekből egy regényt lehetne összeállítani. A sorsnovellák, melyek közül talán nem a legjobbak, de a legjellegzetesebbek a Kőd, a Gusztáv, a Ludvig, a Dér Andrásírások, az Illés, az amerikánus, a Többé már nem jön senki, a Búcsú, az Örvény, a Rab madár, Szirmai művének a humanizmusát bizonyítják, egy tipológiai vizsgálódás kiindulópontjái szolgálhatnak, az író emberismeretéről tanúskodnak, és bizonyos szempontból értelmet is adnak alkotómunkásságának. Az ember került itt az érdeklődés középpontjába, az ember, összes gyarlóságaival, kilátástalan élethalálharcával, s mindenki láthatja, hogy az életutak, akár milyen kitérőkkel, kerülőkkel, megtorpanásokkal, mégiscsak oda vezetnek, ahol aztán, nem is oly sokára, mindent benő a fű.

Maga az érdeklődés, melyről már beszéltünk, Szirmai jellegzetes tulajdonsága. Szenvedélyesen kutatja a sorsokat, az ember életét, problémáit, s célja, hogy megörökítse azt, amit csak az irodalom zárhat a maga borostyánkővébe.

Valóság és látomások, motívumok és emberi sorsok, életek és halálok, harcok és bukások, dac és keserűség: így foglalhatnánk össze Szirmai Károly művének lényeges vonásait. De itt irodalomról van szó, nem antropológiáról vagy etikáról.

Irodalmi működésének elején úgy látszott, hogy romantikus színezetű, de rendkívül hatásos költői nyelvet teremt majd meg. Első kötetének írásaiban még olyan szavakat alkot, mint „életmiértek”, „sókbölcső”, „életkopaszág”, „halálvégtelenség”, az ember „nagy lelki elrongyoltságáról” beszél, az ujjak „csontpókos”-ak, írásaiban tobzódik a színek, később azonban mindinkább egyszerűsödik a nyelve, eljut egy szinte meztelen stílusig, amely már csak a legszükségesebb szavakat engedi meg, még újabb víziós írásaiban is fukarkodik a szóképekkel. Így lett a romantikus, vagy talán inkább expresszionista stíusból aszketikus stílus, amely már-már csupán a tényeket tűri meg. A szimbólumoktól sohasem idegenkedett Szirmai, vannak tisztára szimbolikus, allegorikus írásai, amelyek közül a legnagyobbak, legmegragadóbbak az Elvándorol az erdő, egy nép sorsának megrázó

képe, a „Hé, kocsmáros, italt adjál!”, a kilátástalanság, az élet értelmetlenségének szimbóluma.

Ha úgy akarjuk, ennek a szélsőségnek — mert egyes szimbólumai elég zártak, képei hermetikusak — megvan a maga ellentéte — ugyan-csak szélsőséges méretekben: a realista elbeszélések, melyekben Szirmai ragaszkodik a valóság legapróbb tényeihez, olyannyira, hogy belefeledkezik az életbe, s már nem is szépirodalmi művet ír, hanem riportot (Irodában, Viharban, A fénykép, Vendégség közben, Restiben), s nem teremt új világot, hanem anekdotát dolgoz fel (Gáspár Elemér a hídon, Éjjeli szállás, A megelevenedett kar). Az a kettősség, melyet tartalmi szempontból már felvázoltunk, itt a stílusban, kifejezésben mutatkozik meg. A kettősség azonban nem jelent ellentmondást is, hisz megfér egymás mellett a két út, két megoldás, de azok a jelek, melyek arra mutatnak, hogy a realista írások kevésbé sikerültek, kevesebb értéket hoztak, azt bizonyítják, hogy a kiutat, a végső megoldást a valóság átlényegítésében kell keresnünk. Mintha Szenteleky Kornél is megérezte volna Szirmainak ezt a dilemmáját, s azt írta neki egy levelében: „Több szint és több poézist. Hagyd már azt a rideg, precíz, kopasz Sachlichkeit-ot! Láz, hangulat, lendület! Inkább ellendülés, mint kemény, kötött, ólomnehéz realitás.” Mi sem tudnánk másképp megfogalmazni végkövetkeztetésünket Szirmai Károly írásművészetéről. S ezzel már azt is megmondtuk, hogy műveinek melyik részét becsüljük többre. Szirmai egyénisége, írói alkata csak azokban az írásokban teljesedett ki, ahol megszabadult a realitás vonzóerejétől, s az alkotás új világába, egy egészen új kozmoszba lendült. Ott akár szimbólumokkal, akár víziókban, akár csak egy különös meglátással, gazdagságot teremtett, s ez kivételes helyet biztosít neki irodalmunkban.

Az eddigiekből kitűnt, hogy Szirmai Károly műve a különösség jellegét viseli magán. Írónk a világot másoktól eltérő szemszögből nézi és látja. Ahogy az életet átérzi, az egészen különös magatartást eredményez és jelez. A sötétség, az iszony birodalma az a világ, melyről hírt ad. Még azokban az írásokban is, ahol látszólag mindennapi esetekről beszél, ott is érezni egy sötét felhő, egy súlyos gond nyomását. Az az irodalom, melyet Szirmai művel, szenvedélyesen kutatja a rettenet, romlottság, kilátástalanság világát. Néhol csak egy rokonszenves melankólia, de gyakran egy szinte önmagának szuggerált peszsimizmus a Szirmai-írások jellegzetes vonása.

Világa, melyben él, s melyet teremt, sötét, zárt, rémületes. Hitelességéhez nem fér kétség, s el kell fogadnunk. Csupán lélektani alapon magyarázhatjuk, mert Szirmai ott is, ahol társadalmi és erkölcsi vonatkozásokat mutat ki, a maga szubjektív világába transzponálja a jelenségeket, s csakis ott, benne, közelíthetők meg.

Szirmainak egy méltatója azt fejtegeti, hogy írói alkatát és nézeteit, attitűdjét, törekvéseit életkörülményei, szűk világa, elzártága idézte elő. Bizonyos mértékben ez áll, a környezet hatott Szirmai szemléletére, témaválasztására, álláspontjára. De mindez nem maradt meg a szűk világban, a csatorna partjain, s a — csak véges szemünknek végtelen — rónán. Szirmai sokkal többet hozott magával a nagyvárosokból, semhogy levelelközhesse a kozmopolita vonásokat, motívumai,

melyek között, mint említettük, legfontosabbak a halál, a magány, a félelem, a szorongás, nemcsak egy szűk világ, vidéki élet motívumai, hanem általánosan emberiek, tegnap és ma is időszerűek. A bűnök, melyeket Szirmai oly szívesen tár fel, nemcsak a mi vidékünkön bűnök, hanem szerte a világon. Városai, tájai sokszor felismerhetők ugyan, de nemcsak a mi vidékünk jellegzetességeit viselik magukon, nem is konkrét helyek, hanem a valóságtól bizonyos mértékben elvonatkoztatottak, s minden esetben szimbolikusak. Szirmai egész mondanivalója, beleértve még az első pillantásra egészen szűk körre korlátozott mozzanatokot is, mint a családi élet, az irodai események, a szomszédság élete — melyeknek egyúttal általános emberi jellegük van —, olyan dimenziókat kapott, amelyek nem férnek bele csöppnyi, két folyó és két csatorna határolta világunkba, hanem sokkal többet jelentenek, sokkal többet fognak át. Az emberi lélek mélységei, melyekbe írunk eljutott, s a hatalmas méretű látomások, melyeket megfestett, magasabbra emelik, magasan e róna fölé, oda, ohal észak és dél, kelet és nyugat sugarai, felhői és viharai találkoznak.